

Andrzej Charciarek
*Polskie wyrażenia metatekstowe o funkcji fatycznej
i ich odpowiedniki czeskie i rosyjskie*
Katowice 2010, ss. 216

Rozprawa Andrzeja Charciarka sytuuje się w nurcie badań nad wyrażeniami metatekstowymi. Jak deklaruje autor: „Podstawowym założeniem pracy jest ukazanie podobieństw i różnic w funkcjonowaniu najczęściej używanych wyrażen metatekstowych o funkcji fatycznej, a zarazem zmniejszenie dysproporcji w liczbie opracowań dotyczących odmiany mówionej i pisanej języka polskiego, czeskiego i rosyjskiego” (s. 14). I dalej: „Punkt wyjścia analizy lingwistycznej stanowią polskie operatory metatekstowe, którym starano się przyporządkować czeskie i rosyjskie odpowiedniki. To znalezienie wzajemnej ekwiwalencji jest oparte na określonej w toku badań polskiego, czeskiego i rosyjskiego języka mówionego grupie wyrażen (operatorów) o funkcji fatycznej. [...] W centrum uwagi znalazły się wyrażenia metatekstowe wraz z możliwymi sekwencjami oraz zakresy ich funkcjonowania w odmianie mówionej języka” (s. 15). Wreszcie: „Głównym zadaniem, które sobie postawiłem, była analiza wyrażen metatekstowych w strukturze syntaktyczno-semantycznej oraz na poziomie funkcjonalno-pragmatycznym wypowiedzi. Dodam jeszcze, że badanie jednostek metatekstowych przeprowadzone zostało w szerokim planie tekstologicznym” (s. 19).

Wychodząc z takich założeń i operując instrumentarium badawczym pragmalingwistyki, uzupełnionym metodologią lingwistyki tekstu, teorii dyskursu i gramatyki komunikacyjnej, osiągnął autor zamierzony cel badawczy. Powstała praca solidna, gruntowna, w zamierzonym zakresie wyczerpująca i bogata w płaszczyźnie informacyjnej. O jej wartości stanowią – moim zdaniem – przede wszystkim następujące aspekty i elementy:

1) Wybór przedmiotu rozprawy. Mimo postępu badań w ostatnich dziesięcioleciach wciąż jeszcze nasza znajomość języka mówionego ustępuje znajomości pisanej odmiany językowej, a w niektórych opracowaniach z zakresu językoznawstwa normatywnego bądź w niektórych (przestarzałych, lecz wciąż jeszcze funkcjonujących w obiegu naukowym, a zwłaszcza w dydaktyce) charakterystykach stylistycznych odmiany mówionej można przeczytać o nieuporządkowaniu wypowiedzi mówionych, zakłóceniach porządku linearnego, elementach niepoprawności czy wręcz dewiacyjności – w dużej mierze za sprawą traktowanych jako niepożądanе wtręty wyrażen̄ metatekstowych. Rozprawa przyczynia się w istotnym stopniu do falsyfikacji takich poglądów.

2) Samoistna wartość informacyjna pięćdziesięciostronicowej części wstępnej (wstępu i dwu pierwszych rozdziałów), która przynosi zwięzłą, uporządkowaną i sproblematyzowaną krytyczną prezentację stanu badań nad językiem mówionym (potocznym) w Polsce, Czechach i Rosji, a przede wszystkim nad wyrażeniami metatekstowymi, w szczególności o funkcji fatycznej, w polskiej, czeskiej i rosyjskiej literaturze naukowej. Ta część może być z pożytkiem wyzyskiwana w dydaktyce akademickiej na szczeblu magisterskim i doktoranckim.

3) Solidne podstawy źródłowo-materiałowe rozprawy. Stanowi je pozostająca w dyspozycji autora zestawiona przez niego w latach 1996–2009 baza (kartoteka) „[...] wypowiedzi zasłyszanych (głównie w sytuacji nieoficjalnej) u rodzimych użytkowników poszczególnych języków [...]” (s. 17), zanotowanych w Polsce w Katowicach, Sosnowcu, Częstochowie i Żorach, w Czechach w Hradcu Kralové, Brnie, Ostrawie, Ołomuńcu i Czeskim Krumłowie i w Rosji w Moskwie i Petersburgu. Kartoteka liczy 15000 fragmentów dialogów z wyrażeniami metatekstowymi (po 5000 fragmentów w każdym z języków). Andrzej Charciarek uzupełnił je wypowiedziami z polskich, czeskich i rosyjskich programów telewizyjnych i radiowych oraz – w niewielkim stopniu – materiałem z literatury beletrystycznej (z wyłączeniem przekładów). Pełną aprobatę recenzenta zyskuje jego deklaracja o wadze bogatej ilustracji przykładowej, gwarantującej obiektywizm i rzetelność badawczą. Zasadnie twierdzi więc autor: „Praca ma głównie charakter materiałowy [...]. Badany materiał służy jednak teoretycznym uogólnieniom” (s. 17).

4) Solidne zaplecze erudycyjne rozprawy. Spis literatury przedmiotu (s. 191–201) liczy 206 pozycji w językach: polskim, czeskim, rosyjskim, niemieckim i angielskim, z czego znacznie więcej niż połowa, gdyż 127,

to książki, nieraz bardzo obszerne. Należy przy tym podkreślić, że znajomość rozległej literatury przedmiotu ma tu charakter „sfunkcjonalizowany”: jej wyniki, umiejętnie wyzyskane przez autora, są obecne i widoczne w tekście jego pracy, która dzięki temu zyskuje na głębi i gruntowności.

5) Gruntowność, wielostronność i wnikliwość analizy i interpretacji. Jakkolwiek autor wyodrębnił przedmiot swojej pracy na płaszczyźnie pragmalingwistycznej, uwzględnia także inne uwarunkowania wyrażeń metatekstowych jako elementów tekstu mówionego: „Jednak nie należy zapominać, iż tekst mówiony jest strukturą, której opis poza kategoriami pragmatycznymi powinien uwzględniać również kategorie gramatyczno-semantyczne. Wszak tekst mówiony stanowi zjawisko, w którym zatarcie granic między semantyką a pragmatyką jest szczególnie widoczne. Nie przypadkiem więc w opisie analizowanych wyrażeń metatekstowych widać wyraźny wpływ tzw. polskiej szkoły semantycznej, koncepcji najbliższej autorowi niniejszej monografii” (s. 19).

6) I wreszcie, jako skutek wszystkich wyliczonych wyżej walorów, ważne i interesujące wyniki naukowe. Jest ich wiele, zarówno ogólnych, jak i szczegółowych. Tutaj tytułem przykładu wskażę tylko następujące:

a) Potwierdzenie i wszechstronne uzasadnienie poglądu o tym, że wbrew pozorom wyrażenia metatekstowe służą efektywnej komunikacji językowej: „Paradoksalnie [...] jednostki, które zaburzają koherentność i linearność przekazu, pomagają rozmówcy w jego rozumieniu. Innymi słowy, tworzą lepsze warunki do komunikowania się między ludźmi” (s. 14). Współtworzą więc wypowiedź jako jej element konstrukcyjny, „[...] który bardziej ją zespaja niż dezorganizuje” (s. 17). „[...] bez nich [...] trudno sobie wyobrazić codzienny proces komunikowania się” (s. 187). „[...] ujawniają one strategię komunikacyjną mówiącego, jego stosunek zarówno do treści przez niego wypowiedzianych, jak i do rozmówcy. [...] narzucają określoną interpretację wypowiedzi, wskazują interlokutorowi określony sposób jej odbioru” (s. 19). „[...] zapewniają ciągłość i płynność wypowiedzi” (s. 187–188).

b) Sformułowanie słusznej opinii, że przy wszystkich walorach pragmatycznych wyrażeń metatekstowych o funkcji fatycznej „[...] ich nadużywanie może być świadectwem braku kultury językowej, zdradzać kłopoty z generowaniem tekstu czy stanowić przykre przyzwyczajenie, którego mówiący nie potrafi się wyzbycić. Nadmierne nasycenie wypowiedzianego

tekstu elementami metatekstowymi – w tej samej mierze co ich brak – może prowadzić do jego dezorganizacji i niespójności” (s. 40).

c) Podział badanych operatorów quasi-czasownikowych według ich semantyki pierwotnej na wyrażenia metatekstowe odwołujące się do rozumienia (*wiesz, rozumiesz*), słyszenia (*śłuchaj, posłuchaj*) i widzenia (*widzisz, patrz*) jako podstawowych kategorii postrzegania świata przez język.

d) Wyodrębnienie grupy operatorów określonych mianem wyrażen myślowo-wyobrażeniowych (*wyobraź sobie, zastanów się, nie uwierzysz, przyznaj* itd.).

W świetle swojej monografii Andrzej Charciarek prezentuje się jako badacz ambitny, utalentowany, pracowity, samodzielny, doświadczony i pełen inicjatywy, a jego książka wejdzie do trwałego dorobku językoznawstwa słowiańskiego.

Bogdan Walczak
Uniwersytet Adama Mickiewicza
w Poznaniu